

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В.Б.АНТОНОВИЧА У 1855-1867 РОКАХ

М.В.Сколуб

(викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

Стаття посвячена аналізу першого періода общественно-политической деятельности В.Антоновича в 1855-1867 гг.

The article analyses the first period of social and political activity of V.Antonovich in 1855-1867.

Факти про діяльність В.Антоновича в 1855-1867 рр. можна знайти в його працях, а також у роботах таких дослідників, як Д.Дорошенко (1), Т.Щербань (2), О.Киян (3), В.Харченко (4), І.Житецький (5) та Ф.Савченко (6). Ці науковці багато уваги приділяли першому періоду участі В.Антоновича в українському національному русі другої половини ХІХ ст.

В.Б.Антонович народився 30 січня 1834 р. в с. Махниця на Житомирщині у шляхетській сім'ї «польської культури». Він був охрещений у католицькому віросповіданні і виховувався як польський шляхтич (3, 69). Навчався в 2-й Одеській гімназії, де познайомився з ідеями французького раннього раціоналізму і пізнішого позитивізму, які вплинули на формування світогляду. По закінченні гімназії в 1850 р. за порадою матері він вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира, який закінчив в 1855 р. і розпочав медичну практику в Бердичеві (7).

В.Антонович працював лікарем під час епідемії холери, але потягу до медицини в нього не було. Він вирішив удруге вступити до Київського університету на історико-філологічний факультет. У Києві В.Антонович цікавився українською літературою, археологією, історією, археографією, етнографією (7, 61). В ті роки в Київському університеті ще були свіжі спогади про діяльність кирило-мефодіївців. Серед інтелігенції міста багато хто був знайомий з ними. Духовне формування В.Антоновича відбувалося під впливом їхніх ідей і з романтичним ставленням до української старовини.

Під час свого другого навчання в Київському університеті В.Антонович увійшов до товариства студентів-поляків, так званої гміни. Але одностайності в поглядах з членами товариства у нього не було. Назрівав конфлікт з приводу обстоювання різних шляхів розвитку України та Польщі, протилежних оцінок діяльності українських історичних постатей і т. ін. (2).

Остаточний розрив В.Антоновича з членами гміни відбувся у 1859 р. Польські студенти поділяли думку про відновлення Польщі в межах 1772 р. шляхом повстання. В.Антонович був принципово проти приєднання українських земель до польської держави і вийшов зі складу товариства польських студентів. Він і його однодумці (Ф.Панченко, Т.Рильський, Б.Познанський, К.Михальчук, К.Баковецький та інші) заснували окремий український гурток, що дістав назву «хлопомани» (2, 8).

Члени гуртка у часи канікул подорожували по Україні. Під час цих подорожей вони вивчали побут, звичаї, фольклор селян. На основі зібраного матеріалу під час своїх зустрічей робили доповіді та зачитували реферати. У 1859 р. гуртківці організували підпільну семирічну школу для навчання і виховання незаможних юнаків у національному дусі (7).

Своєю діяльністю в гуртках Київського університету В.Антонович, викликав підозру з боку царської влади. Восени 1860 р. київський земський справник Підгурський подав рапорт про існування в Київському університеті «товариства комуністів» під керівництвом В.Антоновича. В рапорті справник повідомляв, що члени товариства «намагаються прищепити ідеї комунізму простому люду... Все повинно бути спільним» (8, 22). Поліція провела дізнання у його родичів і встановила за ним нагляд. Незабаром було здійснено обшук з метою виявлення рукописів антиурядового змісту. Під час якого були вилучені книжки, портрети Т.Шевченка, О.Герцена,

Ш.Конарського, П.Павлова (8, 23). Нічого антиурядового не знайшли, але В.Антоновича викликали на засідання спеціально створеної комісії по «Делу об устройстве коммунистического сообщества». Його звинувачували у справі гуртка «хлопоманів», який нібито був антиурядовим таємним товариством, та з приводу подорожей по Україні з метою поширення революційної пропаганди. В.Антонович довів культурно-науковий напрямок діяльності очолюваного ним гуртка і суто дослідницький характер подорожей для зібрання фольклорно-етнографічних матеріалів. Комісія не виявила у його діях складу злочину, але негласний нагляд поліції продовжувався (2).

У 1857-1860 рр. В.Антонович прилучився до справи народної просвіти, набув організаторського досвіду та визначив власну стратегію реалізації поставлених завдань: «гуртування навколо себе громадсько активних сил, виховання їх у душі хлопоманської ідеології, уникнення відкритих конфліктів та схильність до компромісів» (4, 10).

По закінченні університету в 1860 р. В.Антонович упродовж кількох років вчителював у І-й Київській гімназії та Київському кадетському корпусі (9). Згодом він прийняв православну віру. Навколо В.Антоновича зібралася невелика група вихідців із сполячених поміщицьких родин, які ідентифікували себе з простолюдом. Вони перейшли з римо-католицької віри до православної і свідомо дотримувалися народницьких звичаїв (2).

У 1861 році в Києві виникає громада, котра складалася зі студентів-українців. В.Антонович стає членом громади і незабаром – лідером національно-культурного руху. Крім нього, до київської громади входили П.Чубинський, О.Стоянов, В.Торський, В. та Є. Синьогуби, П.Житецький, Т.Рильський, К.Михальчук, Б.Познанський та ін. В 1862 р. Київська громада налічувала понад 200 членів (1, 44).

Громадівці зосереджували свою увагу на селянській реформі, зокрема, в її освітньо-культурницькому напрямі. Організовували недільні школи з українською мовою викладання, видавали підручники та художні твори, влаштовували концерти, читали лекції, проводили літературно-музичні вечори й аматорські вистави. Щонеділі В.Антонович проводив екскурсії давнім Києвом. Згодом з аматорських заходів виросли перші українські професійні театри Старицького та Кропивницького (10, 7).

В.Антонович та його однодумці стояли на позиціях еволюціонізму. До порядків царської Росії вони ставилися критично, засуджували самодержавно-бюрократичний лад, визнаючи ідеали конституціоналізму, парламентаризму і федералізму. В.Антонович, члени Київської громади вірили в соціальний прогрес, демократію. Методами здійснення своїх намірів вони обрали не політичний терор і селянський бунт, а просвітництво і пропаганду наукового світогляду (5, 34).

Погляди В.Антоновича на Україну та її майбутнє викладено у працях «Погляди українофілів», «Три національні типи народні», а також «Моя сповідь».

У статті «Погляди українофілів» В.Антонович доводить, що малоруський народ відрізняється від великоруського. Стаття ґрунтується на всебічному вивченні українського народу. Етнографічні особливості українського етносу він бачить в антропологічних, філологічних, психологічних і культурно-історичних факторах (11, 59). Стосовно української мови В.Антонович писав: «Кожний з нас по мірі сил та можливостей прагнув вивчити мову малоросів і зібраний лінгвістичний матеріал піддавав науковій філологічній розробці. Вчені, що відносяться до даного питання без упередження, визнають за малоросійською мовою ознаки самостійної мови» (11, 60).

У статті «Три національні типи народні» В.Антонович дає визначення поняттям «національність» і «нація», виокремлює українців як етнографічну одиницю (12, 197). Політичним ідеалом В.Антоновича була федерація слов'янських народів з рівними можливостями кожного у розвитку національної культури, навчальних закладів, наукових установ, рідної мови (12). Втілення цієї ідеї в життя, на думку В.Антоновича, можливе лише тоді, коли український народ її зрозуміє і підтримає, а це може статися при високому рівні самосвідомості, який належить забезпечити заходами народної освіти (13, 85).

Значну увагу В.Антонович приділяв вічовому устрою, визнанню за кожною особою рівності у правах. Український народ не зміг сповна реалізувати цих принципів через

відсутність державності. На думку В.Антоновича, кращий суспільний устрій в Україні знайшов своє втілення в українському козацтві, Запорозькій Січі (3, 71).

Стаття «Моя сповідь» викликала неабиякий резонанс серед діячів польського руху. Поява цієї праці розцінювалася як повний розрив В.Антоновича з польським дворянством і остаточний перехід до українства. Поляки впродовж 1860-1865 рр. надсилали доноси на В.Антоновича, давали безпідставні свідчення на слідстві (14).

Наприкінці 1861 р. з ініціативи, та під редакцією В.Антоновича вийшли два номери рукописної газети «Громада». Поліція переслідувала її дописувачів, звинувачуючи в антиурядових настроях. Від наступних випусків газети довелося відмовитись (5, 34).

Російський уряд розумів, що ліберальна політика громадівців може призвести до українського сепаратизму. Почалися перевірки благонадійності вчителів недільних шкіл. Від роботи усували тих, хто не викликав довіри уряду. У Києві мали місце обшуки й арешти активістів українського національного руху. Вилучалися заборонені книги (15).

Щоб уникнути репресій, відвести звинувачення в політичній антиурядовій діяльності, В.Антонович та інші члени київської громади у листопаді 1862 р. оприлюднили в міській пресі заяву, в якій вони рішуче відмежовувалися від бунтарських намірів, підтримували реформи спрямовані на скасування кріпацтва (7, 62).

З початком польського повстання 1863-1864 рр. лібералізм перших років правління Олександра II (1855-1881) замінила реакція та вороже ставлення влади до будь-яких проявів українського національно-культурного життя. Побоювання, що за польським прикладом український національний рух може набути крайніх політичних форм, призвело до Валуєвського циркуляру (18 липня 1863 р.) – таємного розпорядження російського уряду про заборону українського друку. Реакція, котра посилилася під час польського повстання, загальмувала культурно-освітню роботу, яку проводили члени київської громади. Київська громада припинила свою діяльність. Багато її членів змушені були виїхати за межі України (16).

У липні 1863 р. В.Антоновича було призначено чиновником канцелярії генерал-губернатора. У квітні 1864 р. його затвердили на посаді головного редактора Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (17, 48).

У 1865 р. В.Антоновичу знову довелося давати свідчення поліції. Цього разу у справі В.Синьогуба, котрий свідчив про дійсну діяльність Київської громади та її членів слідчим органам (15). В.Антонович у своїх свідченнях писав, що Київська громада в 60-х рр. XIX ст. займалася вивченням краю в етнографічному та географічному відношенні (15). Крім цього, члени громади займалися виданням підручників, збірок українських пісень, складанням українсько-російського словника. Книжки опубліковано коштом членів громади, які вважали своїм обов'язком сприяти поширенню освіти в народі (15, 543). Ніякої антиурядової діяльності з боку громадівців жандарми не встановили (18, 3).

Протягом другої половини 1860-х рр. із занепадом Київської громади В.Антонович відходить від українського національного руху (6, 197).

Постійний таємний нагляд поліції не виявив за В.Антоновичем у 1867 р. жодних ознак громадської активності, внаслідок чого його було атестовано позитивно – «ні в чому недозволеному не помічений» (19, 102). Сам В.Антонович так описав своє громадське оточення середини 1860-х рр.: «Мої товариші та знайомі по університету роз'їхались по всім усюдам на службу, хто вчителем, хто міровим, так що гурточок, з котрим живу, дуже став малесенький...» (20, 253).

Заслуги В.Антоновича у цей період полягали у об'єднанні однодумців у єдину українську організацію, метою якої було пізнання українського народу та виховання його як нації.

1. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя, наукове та громадське діяння. – Прага, 1942.
2. Щербань Т. О. Фундатори Українського наукового товариства. – К., 1992.
3. Киян О. І. Життєвий та творчий шлях В.Б.Антоновича // Український історичний журнал. – 1991. – № 2.
4. Харченко В.Ю. Громадсько-політична діяльність В.Антоновича: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – К., 2000.

5. Житецький І. Київська громада за 60-х років // Україна. – 1928. - №5.
6. Савченко Ф. Заборона українства 1876 рік. – Харків-Київ, 1930.
7. Антонович В. Б. Мемуари // Антонович В. Б. Твори. – К., 1932.
8. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 812. – Спр. 85. – 28 арк.
9. ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 53 а. – Спр. 56. – 145 арк.
10. Чебанюк О. «Ще не вмерла Україна» вперше заспівали у київській «Громаді» // Газета. – 12 листопада 2009.
11. Антонович В. Погляди українофілів // Україна. – 1928. - №6.
12. Антонович В.Б. Три національні типи народні // Антонович В.Б. Твори. – К., 1932.
13. Щербань Т. О. Лицар вільного українства // Вісник НАН України. — 1992. — № 9.
14. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 812. – Спр. 159. – 75 арк.
15. ЦДІАУК. – Ф. 473. – Оп. 1. – Спр. 20. – 587 арк.
16. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 830. – Спр. 41-а. – 7 арк.
17. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 790. – Спр. 447. – 65 арк.
18. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 815. – Спр. 199. – 16 арк.
19. РДІА СПб. – Ф. 1286. – Оп. 50. – Спр. 462. – 120 арк.
20. Листи Володимира Антоновича до Василя Гнилосирова за 1865-1890 роки // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. – К., 1997. – Т.1.